
УДК 81'37'811.161.2

Т.В. Цимбалюк-Скопненко
Інститут української мови НАН України, м. Київ

ДЖЕРЕЛА ФРАЗЕОЛОГІЇ ІДІОСТИЛЮ МИКОЛИ ЛУКАША КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО КАРТОТЕКИ

У статті розглянуто історію формування лексичної, фразеологічної та паремійної Картоteki видатного українського перекладача, класика вітчизняної школи художнього перекладу Миколи Лукаша, а також порушено проблему ролі й місця Лукашевого фразеологічного фонду в загальнонаціональному мовному надбанні. У Картотеці М. Лукаша наявні одиниці, що тривалий час були високочастотними в українському узусі й художній літературі, але із середини ХХ ст. стали мало вживаними. Існують вагомні підстави для залучення цих зворотів до загальномовних та аспектичних словників.

Ключові слова: Микола Лукаш, лексична Картотека, фразеологічна одиниця, паремія, лексикон, синонімічний ряд.

Миколі Лукашеві, як мало кому з його покоління, удалось вийти за рамки просто перекладача, просто літератора, просто мовознавця, просто поліглота, просто діяча культури. Майстер став символом особливої традиції в школі національного перекладу, ба навіть більше — людиною-міфом і антиміфом, як слушно зауважила М. Новикова: «Микола Лукаш — без жодної іронії — вибранець міфу. <...> Міфологічна семантика Лукаша, його життя й творчості найрізкіше проступає в порівнянні. Порівнювати Лукаша, у ґрунті речі, ні з ким, крім його вірного друга й соратника Григорія Кочура. А. Перепада в одному з виступів зауважив: нинішній український переклад має <...> дві традиції: традицію Рильського й традицію Лукаша» [4: 139]. Проте, на думку дослідниці, «традицію Рильського усе ж доречніше (хронологічно й типологічно) називати традицією Зерова <...>. Традиція Лукаша інша: безпосередньо перекладацька —

© Т.В. ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО, 2019

від Куліша, Грабовського, можливо, Самійленка; культурологічна та «онтологічна» [Там само]. У щойно згадану «міфологічну семантику» М. Лукаша також легко вмонтовується історія з його Картотекою, що зажила слави й поневірянь уже по смерті Майстра, неначе повторюючи його долю визнання й змагання за право існувати. Стисло це можна викласти так: тривалий час перекладач укладав лексичну, фразеологічну й паремійну Картотеку (певна річ, не сепаруючи матеріали, а подаючи їх в єдиному корпусі в алфавітному порядку за опорним словом), спираючись на різні джерела — літературні й живомовні¹. Картотека укладена професійно, існують усі підстави вбачати в ній основу майбутнього словника української лексики, фраземіки, сталих висловів і паремій. Після смерті М. Лукаша 1988 р. сестра Параскева Борисенко знищила частину матеріалів, здебільшого тих, що стосувалися обценної, лайливої лексики, фразеології та пареміології². При Спілці письменників України була створена комісія з творчої спадщини М. Лукаша на чолі з Д. Павличком. У якому стані Картотека та інші матеріали потрапили до комісії, невідомо (навіть чи збереглися якісь описи матеріалів, що нас цікавлять, принаймні на цьому етапі дослідження вони нам невідомі), рукописи й частина бібліотеки М. Лукаша потрапили до Національного музею літератури, а Картотека опинилася в Інституті філософії ім. Г. Сковороди НАН України. Приблизно 1992 р. український перекладач Є.О. Попович (1930 — 2007), який був добре знайомий зі співробітницею нашої установи Л.О. Родніною, передав Лукашеву Картотеку на зберігання до лексичної Картотеки Інституту української мови НАН України з тим, щоб саме цей відомий лексикограф упорядкувала згадані матеріали. За словами Л.О. Родніної, вона не могла взятися за це, бо тоді ще не завершила виснажливої праці над «Словником синонімів української мови»³. 2000 р. Л.О. Родніна померла. Відтоді систематично над картотекою ніхто не працював, про це ніде немає вірогідної інформації.

Отже, Картотека дійшла до нас у неповному вигляді, не так як її створив автор, а тому висновки можемо будувати тільки, спираючись на твердження «Як свідчать матеріали, що дійшли до нас». Цю думку треба мати постійно на увазі, щоб не було спокуси ототожнювати сучасне наповнення Картотеки з її станом на час смерті М. Лукаша, про який уже, на жаль, дізнатися нікому не вдасться. Проте, гадаємо, що навіть такі матеріали становлять неабияку цінність для філологів, а ширше — і для всієї української культури, бо це справді унікальний випадок, коли Кар-

¹ Досі достеменно невідомо, коли саме М. Лукаш почав її створювати, якщо судити за картками, заповненими чорнильним пером, то це, вірогідно, початок 60-х років минулого століття. На перший погляд, записів пером у кількісному співвідношенні найменше, найбільше матеріалів оформлено кульковою ручкою та за допомогою друкарської машинки.

² У деяких публікаціях ці знадобки називають «матеріалами до словника евфемізмів» [5: 51].

³ Таку версію подій Л.О. Родніна виклала під час розмови з авторкою цієї статті влітку 1998 р.

тотеку створив Майстер, в особі якого поєднано художника слова та науковця, що ретельно вивчав українську мову, використовуючи арсенал лексикографії. М. Лукаш створив Картотеку високого наукового рівня й щедрого наповнення. Поки що немає відповіді на питання, наскільки вона методологією, обсягом і принципами укладання відрізняється від аналогічних одноособових зібрань матеріалів інших письменників і науковців, оскільки ніхто ще не здійснював такого аналізу. Крім того, Лукашева картотека повністю ще не описана, а нечисленні картотеки інших діячів другої половини ХХ ст. (І. Світличного) мало вивчені. Мовознавство тільки підступає до розв'язання цієї проблеми.

З міфологічним образом Майстра корелюють і твердження про те, що Микола Лукаш хотів «створити новий тлумачний словник української мови ХХ століття, що значно перевищив би й словник Бориса Грінченка, і словник Агатангела Кримського» [25: 714]. І така думка мандрує з публікації до публікації, ґрунтуючись на спогадах людей, які знали М. Лукаша, та самому факті існування його Картотеки. В.Р. Савчин у своїй монографії навіть твердить: «Можемо без перебільшення визнати, що М. Лукаш — чільний лексикограф ХХ ст. Йому вдалося зробити те, що не завжди під силу науковим інституціям. Мрією перекладача було укласти тлумачний словник української мови, повніший за Словник Бориса Грінченка» [5: 51]. При цьому Л.В. Череватенко, що знав М. Лукаша, з цього приводу зазначав: «Я не настільки сміливий у своїх припущеннях, але мушу визнати — це накреслення було для Миколи Олексійовича одним з найважливіших» [25: 714]. Узагалі довкола лексикографічної діяльності М. Лукаша циркулює дуже багато міфів. Скажімо, щойно згаданий Л.В. Череватенко твердив, що «лексикографічною діяльністю Лукаш захопився ще в школі, а під час навчання в Київському університеті він розписував картки й укладав етимологічні гнізда для словника А. Кримського» [Там само]. Важко сказати, які події в сприйнятті Л.В. Череватенка сплелися в одну. М. Лукаш став студентом Київського університету 1937 р., тобто в той час, коли Словник за редакцією А. Кримського опинився під забороною, а три томи праці були надруковані впродовж 1924 — 1933 рр. Невже студент-першокурсник міг тоді працювати над укладанням четвертого тому, рукопис якого зник, а його «склад був розсипаний за наказом урядових органів» [26: 281]? І що таке «етимологічні гнізда» в розумінні Л.В. Череватенка? Питань, пов'язаних із Лукашевою лексикографічною діяльністю, як бачимо, виникає чимало.

Отже, за М. Лукашем закріпилася слава словникаря. При цьому жодної лексикографічної праці він не надрукував. Як твердять деякі дослідники, матеріали з Лукашевої картотеки побачили світ у публікаціях О. Синиченка в журналі «Урок української» [5: 52] та були надруковані в часописі «Київ» у кількох числах поспіль [6 — 20]. Яка частина згаданих знадобів у словникові «Скарбниця української мови» О. Синиченка походить тільки з Лукашевої картотеки — невідомо. Це питання потребує окремого дослідження.

Працювати з Лукашевою картотекою цікаво й складно водночас. Цікаво, бо під час дослідження неначе занурюєшся у творчу лабораторію Майстра, розумієш, чому він у своїй творчості використовував ту чи ту одиницю (принаймні, хочеться вірити, що відчуваєш логіку зосередження його уваги на певних елементах), хто був для нього авторитетним письменником, як М. Лукаш уважно ставився до живомовного середовища. Складно, бо не всі джерела під цитатами-ілюстраціями на сучасному етапі дослідження можна встановити. Річ у тому, що М. Лукаш зашифровував ті джерела, які були заборонені для використання в радянські часи, а список скорочень не дійшов до нас. Можливо, такого списку й не було із самого початку укладання Картотеки. Таке припущення має право на існування, бо занадто небезпечно було показувати, що людина ознайомлена із забороненою літературою. Наприклад, у Картотеці за скороченням ХЯ сховано роман «Холодний яр» Юрія Горліса-Горського (дешифрувати скорочення вдалося тільки за принципом «від зворотного»: за ілюстрацією шукали твір і його автора), за *М. Гр.* та *Бех-аль-Джурур* — твори М. Грушевського, за *Гнізд.* — твір «Пробуджена царівна» українського маляра, кераміста й мистецтвознавця зі США Я. Гніздовського. Поки що не вдалося розшифрувати понад 10 скорочень джерел з його Картотеки. Скажімо, що означають *РГ, РК, РС, РМ, РУ, НК Ідеали, См. СВТ* та деякі інші, ми достеменно не знаємо, на сучасному етапі дослідження можемо тільки висловити певні припущення щодо належності ілюстрацій певним авторам. Серед джерел ілюстративного матеріалу виявлено тільки два джерела з т. зв. обов'язкового радянського суспільно-політичного канону — «Капітал» К. Маркса та «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельса.

До аналізу залучено тільки картки з фразеологічними зворотами, що їх повиокремлював як реєстрові одиниці сам М. Лукаш. Безперечно, це свідчить, що згадані матеріали були дібрані для укладання окремого словника фразеологічного й паремійного типу. Усього проаналізовано 14 898 карток (це весь обсяг фразеологічної й паремійної частин Картотеки), які базуються на 235 джерелах, серед яких ідентифікованих 220. 3-поміж джерел Лукашевого фразеологічно-пареміологічного арсеналу найбільша кількість припадає на твори художньої літератури, деякі з них були розписані за газетними й журнальними публікаціями (загалом на періодику припадає близько 20 джерел). Поважне місце серед джерел посідає публіцистика, записи живомовної стихії походять із Бердичева, Гребінки, Ірпеня, Ічні, Києва, Кролевця, Острога, Райків (Бердичівщина), Середини-Буди, Сосниці, Харкова, Канівщини, Поділля, Полтавщини, Прилуччини, Харківщини, Уманщини⁴.

⁴ Перелік цілком відбиває локалізацію, зазначену на картках. Біля ремарки Поділля в дужках подано «(від Назаренка)», біля позначки Гребінка додано запис Київщина (залишається нез'ясованим питання, про яке конкретно поселення в Київській області йдеться, адже офіційна назва с. Гребінки Васильківського району має вихідну грама-тичну форму множини (пор.: м. Гребінка на Полтавщині). Середину-Буду відновлюємо згідно із записом С. Буда.

У Лукашевій картотеці найбільше вокабул проілюстровано цитатами з творів Пантелеймона Куліша (2122 фразеологічних пареміовживань), Михайла Коцюбинського (1215), Анатолія Свидницького (1098), Івана Франка (956), Юрія Смолича (701), Агатангела Кримського (572), Миколи Зерова (445), Якова Гніздовського (402), Дмитра Марковича (360), Петра Ніщинського (335), Олесья Гончара (335), Володимира Винниченка (252), Олексі Гуреїва (242), Олексія Грищенка (229), Йоахима Волошинівського (199), Антона Крушельницького (180), Петра Гулака-Артемівського (136).

Детальна характеристика фразеологічної й паремійної Картотеки Миколи Лукаша — справа майбутнього, оскільки для здійснення такого завдання потрібне тривале й усебічне вивчення матеріалу. Це дослідження має спиратися на багатоаспектний підхід, що потребуватиме різних методик: фразеологічних, пареміологічних, джерелознавчих, культурологічних, едиційних та ін.

Проаналізуємо деякі фрагменти Картотеки, а саме: об'єднані в синонімічні ряди фразеологічні одиниці (далі — ФО) із загальним значенням 'бити', 'умерти', 'хто-небудь умер'. Згадані ряди опинилися в центрі уваги через те, що мають розлогу семантику, широкий спектр охоплених понять, залучених до створення образу, містять чимало оригінальних одиниць, відомих нашій традиції, але маловживаних у сучасній літературній практиці.

Аналіз фразеологічної синонімії — це досить складний процес, бо мовознавцям треба розглядати і зовнішню синонімію (міжрівневу лексико-фразеологічну) [21: 210 — 213], і внутрішню (однорівневу фразеологічну) [23: 950]. У першому випадку доводиться порівнювати одиниці двох підсистем — лексеми й фразеологізми, що мають, крім усього іншого, різну структурно-граматичну й конотативну природу, а отже, не завжди легко поєднувані в синонімічні ряди. У другому — завдання часто ускладнене неможливістю однозначного визначення дистанції між членами синонімічного ряду. Певна річ, що «дослідження синонімічних відношень важливе передусім з огляду на потреби лексикографії, оскільки сучасні фразеологічні словники не можуть продемонструвати єдиного підходу до подання синонімів-фразеологізмів або й просто уникають цієї проблематики» [22: 64]. Наприклад, у двотомному академічному «Фразеологічному словнику української мови» (1993) наведено досить обмежений синонімічний ряд із загальним значенням 'умерти' (як-от: **врізати дуба, віддати Богу душу, випустити дух, біс узяв, дідько взяв** (ФСУМ I: 151), натомість у структурі укладеного на базі згаданого двотомного «Словника фразеологізмів української мови» (2003) взагалі не відображено синонімічних зв'язків у межах фразеології.

Відображення синонімічних відношень між ФО часто ускладнене змістовими розходженнями між фразеологізмами та ієрархічними зв'язками домінанти і членів ряду. Через це дослідники навіть твердять, що не можна або неймовірно важко знайти такий зворот, «який би в найзагальніших

рисах виражав поняття, спільне для всіх членів синонімічного ряду, і виступав би опорним, заголовним виразом ряду — його домінантою» [2: 4]. Тому за домінанту в досліджуваних рядах ми обрали саме лексему, оскільки «лексика й фразеологія мають багато спільного у своїй семантиці, надто на денотативному рівні» [3: 5]. В.М. Мокієнко зазначає, що вибір принципу «спільномірності та співвіднесеності фразеологізму зі словом дозволив також значно розширити кількість синонімічних рядів і відповідно фразеологізмів, що стали в словнику об'єктом опису» [Там само]. Установлення синонімії передусім має спиратися на аналіз широкого контекстного оточення фразеологічних одиниць. Саме завдяки цьому можна уникнути закидів про невмотивовану побудову синонімічних рядів, бо «маніпуляція зі значенням безвідносно до реальної інформації, яку несуть ідіоми, призводить до постулювання синонімії там, де можна говорити тільки про к в а з і с и н о н і м і ю (тобто близькість значення — і не більше того) і то — за сигніфікатом, тобто на рівні перетину значень, а не реального функціонування ідіом у мовленні (тексті)» [24: 88].

На підставі дібраного матеріалу не можна визначити функційно головний варіант, тому схожі зовнішньою формою одиниці будуть наведені поруч у синонімічному ряду.

Синонімічний ряд із загальним значенням 'бити / побити', створений на базі одиниць, дібраних з Лукашевої картотеки, має такий склад⁵: **давати духопелу**⁶: ...*прикажчик не без підстав підозривав, що серед тих, хто давав йому духопелу, першими заводіями були орловець та Андріяка...* (О. Гончар); **давати пам'яткової**: *То вона йому пам'яткової давала!* (Воронка); **дати доброї кави**: *А перепившись, почали [жандарми] битися з хлопцями. А хлопці потім зробили засідку і дали їм доброї кави* (А. Турч.); **дати перцю**: *Бий їх! От такого перцю дали!* *Будуть вони пам'ятати нас до нових віників* (І. Нечуй-Левицький); **дати понюхати стусана**: *Захопимо їх зненацька і дамо понюхати гарного стусана...* (Воронка); **дати почубеньків**: *Не настобурчуй чуба, бо почубеньків дамо!* (А. Кримський); **дати скуштувати перцю**: *Та ще й не подавно поганці дали вам перцю скуштувати* (С. Гулак-Артемівський); **драти шкуру**: *Батіг їм знадобиться й дома // Своім гульвісам шкуру драть, // Щоб бунтовать зійшла оскома // І турком москаля лякать* (С. Гулак-Артемівський); **завдати гірко́го перцю**: *Та є тут ще й такі, що гальмують справу. Отож і хочеться мені декому з них гірко́го перцю завдати* (С. Олійник); **змоло́ти на дрі́бочки / сіктьі на капу́сту / криши́ти на ло́кшину**: *Він нічого більше не приказав, а я нічого не питав, а не признався б, хоч би мене на капусту сікли, на локшину кришили, змололи на дрібочки* (Марко Вовчок); **змоло́ти на шпа́нську каба́ку / уте́рти ма́ку**: *А зустрівсь з другим обозом, — // Утруть тобі маку: // Змелють всього з*

⁵ До синонімічного ряду залучено й фразеологічні варіанти, виявлені в Картотеці.

⁶ Фразеологізми в ролі реєстрових одиниць, а також ілюстративний матеріал та покликання на джерело подано зі збереженням усіх особливостей написання в Картотеці Миколи Лукаша.

твоїм возом // **На шпанську кабаку** (С. Гулак-Артемівський); **клепáти по морді**: *Королів часто скидають, але не так часто клепають їм по морді...* (Ю. Смолич); **нагріти бóки**: *Сьому вже так треба боки нагріти, щоб не діждав більш рясту топтати!* (П. Куліш); **намина́ти бóки / нам'я́ти бóки**: *Звели свою банду [Місі з Дзбаном] — дядькам наминають боки!* (Ю. Смолич); *Вчотирьох вони нападуть на Казімірку з Федьком, намнуть їм боки...* (Ю. Смолич); **натовкть пі́кою об ла́ву**: *Невже котюга знов думає про сало, дарма що натовкли вже пікою об лаву?* (П. Куліш); **одва́жить кия́кою**: *Як сім раз одважить киякою, то хліба більше не їстимеш* (П. Куліш); **одва́жити кієм**: *Сердега повернувся, а він йому так одважив кієм по плечах, що аж кістки захрумтіли* (П. Куліш); **одката́ти на всі бóки**: *...його [оконома] підхопили міцні руки солдат, миттю роздягли, притиснули до землі та й почали бити посторонками. Одкатали його на всі боки...* (А. Свидницький); **побі́ти на м'я́ски**: *Ти битися? Та я тобі голову твою навіжену на м'яски поб'ю!* (М. Коцюбинський); **погрі́ти кия́ми плечі́**: *Рад би я був, коли б Сомко за сей жарт звелів, жартуючи, погріть йому киями плечі* (П. Куліш); **полата́ти бо́кі кия́ками**: *А самого тебе ... протурю до прудких наших човнів // Геть із майдану, кияками добре боки полатавши* (П. Ніщинський, Ліада); **попа́рити бо́кі**: *Тоді ж я вже свою жінку-прійдоху випсякую, але нарешті ще й боки попарю* (Воронка); **порахува́ти зу́би**: *Як не зловили, то не говоріть, а то ще можуть вам порохувати зуби* (А. Крушельницький); **порахува́ти ко́сти**: *Я йому насамперед кості порохую. Ходи-но, паничу, сюди!* (І. Франко); **ко́сти поломи́ти / ре́бра порохува́ти**: *Я тобі раз казав і ще раз кажу: кості колись поломлю! Ребра тобі порохую!* (А. Крушельницький); **пусти́ти кро́ві**: *Мені здавалось, досить пустить чоловікові з піввідра крові, щоб одумавсь; аж, мабуть, ні!* (П. Куліш); **пусти́ти кров з но́са**: *От нехай пуцу йому кров з носа, тоді побачу, яка вона в нього тепер...* (М. Коцюбинський); **списа́ти спі́ну канчу́ками**: *Розказував Савка, ... що як його одвезли звідси за Дунай, то там йому москалі так списали спину канчуками, що й досі сині басамани знати* (М. Коцюбинський); **спусти́ти шку́ру**: *Я з тебе шкуру спуцу* (О. Кониський); **усі́пати прочуха́нки**: *Пані Шаревська ... тепер (після «волі») схудла, зсохла та одно лається, часом таки і не по-дамському. Ото б, якби хто прочув, прочуханки всипали б...* (В. Леонтович); **чу́хати спі́ну**: *Ти жінці спину чухав, а нам очі на лоба лізли* (М. Шумило).

Великий фразеологічний ряд утворюють ФО, що мають загальне значення 'умирати' / 'умерти': **Бог при́йме**: *Нащо в пана люди? Щоб робили, поки жиє на сім світі, а бог прийме, так щоб бога молили за його душу* (А. Свидницький); **бу́ти на поро́зі сме́рті**: *Стара вже була на порозі смерті. Вона вже зовсім ослабла...* (Ю. Смолич); **виді́хувати ду́шу**: *[Вояк] упав навколішки і, держачися за прострілені груди, разом з кров'ю видихував душу* (М. Гр. Бех-аль-Джугур); **ві́ддава́ти / одда́ти Бо́гові ду́шу**: *Ну, тепер же розкажи все по ряду, Петрусю, щоб ми знали, як отсе тебе бог спас од смерті. Нам сказано, що ти вже певно оддав з панотцем богові душу* (П. Куліш); *А тим часом діти, яких лікували папськими ліками, віддавали богові*

душі (П. 53.17.7); **достати смерті**: *Нехай я буду казнащо, а не запорожець, як сьогодні з нас один не достане лицарської слави, а другий лицарської смерті!* (П. Куліш); **душа з тілом розлучилася**: *Вони припали до нього, а він зітхнув ще раз і душа з тілом розлучилася* (Б. Грінченко); **здобути смерті**: *...хіба це легко — відняти в левиці левенят? Вона нас задавить, то ми замість щастя смерті здобудемо* (Б. Грінченко); **згорати на очах**: *Жити їй зосталось недовго, вона згорала на очах...* (Д. 47. IV. 39) Ян.); **зійти в могилу**: *Вірним сином ідей Кирило-Мефодіївського Брацтва був він [Ол. Русов] на початку свого свідомого життя, вірним сином тих самих ідей зійшов він і в могилу* (СЄ De mortuis / О III, 39); **зложити кістки**: *Годі чекати на смертний час у цьому нечестивому краю, бо коли зложиш тут свої кістки, тяжко буде вставати на останній суд серед грішного чужого люду* (М. Коцюбинський); **зложити кістки в домовину**: *Може не довелось б старому мордуватись отак, блукаючи по світах, може б зложив він свої кістки в домовину, бо вже ті кістки давно просяться на спочинок* (М. Коцюбинський); **кості на цвинтар самі підуть**: *Не встигнеш [відбігти від фітіля] — без попа кості на цвинтар самі підуть* (Ю. Смолич); **навік стулити очі**: *В криниці плаче Водяник, // Когось благати хоче. // О, легше вирвати язик, // Навік стулити очі!* (О. Олесь); **переставитись до Господа**: *Як уже не пильнувала її невістка, ні, прийшов час до господи переставитись* (Марко Вовчок); **піти в сиру землю**: *Так от і в сиру землю піду, не відаючи, чим я прегрішила* (О. Кониський); **піти до Аврама на пиво**: — *А Василь іще живий? — Е, вже три роки, як пішов до Аврама на пиво* (Поділля (від Ю. І. Назаренка, 1979); **піти до Бога**: *Оце ззаду пам'ятка од пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок од москаля... Кругом латаний... З тим і до бога піду...* (М. Коцюбинський); **піти до чорта в зуби**: *Певна річ, що всі ми помremo і до чорта в зуби підемо...* (І. Франко); **піти землю гризти**: *Він найбільше причинився до мого осирочення, через нього мій син пішов землю гризти...* (І. Франко); **піти на Байкове / піти на Берківці**: — *Я піду! — На Байкове (: на Берківці) Ти підеш!* (при грі в доміно); **піти на цвинтар**: *Пожила, побідила вона ще з півроку, та й пішла за чоловіком на цвинтар* (І. Волошиновський); **пожити смерті**: *Нащо вони стільки терпіли, стільки набідувались на Басарабії, мало не пожили смерті у плавнях* (М. Коцюбинський); **прощатися з білим світом**: *За німців стало ще гірше: можна було прощатися з білим світом* (Д. 47. IV. 65) Ян.); **розлучитися з цим світом**: *Мені здавалося, що й всі мої сусіди також ще не розлучилися з цим світом* (Ю. Смолич); **розстатися з душею**: *Не десяток, не сотня жінок, мужиків // Під різками з душею розстались* (Будяк. ПБ. 3); **скінчити життя**: *О, киньте свій галас і крик без пуття // І Матері-страдниці дайте // Хоч тихо скінчити скорботне життя, // А потім співайте і грайте!* (О. Олесь); **спати в землі**: *Він і тоді вже був безнадійно хворий, хоч і не знав цього, а тепер давно вже спить у землі* (Б. Грінченко); **у сирій землі гнити**: *Краще мені в сирій землі гнити, ніж без тебе на світі жити* (М. Коцюбинський).

До найбільших синонімічних рядів належить і група фразеологізмів із загальним значенням 'хто-небудь умер' / 'хто-небудь умре' / 'хто-небудь

умирає⁷: **Господь у царство небесне одозвав:** *Ой недовго ж гетьман Тарас на Україні попанував, / Скоро його господь у царство небесне одозвав* (П. Куліш); **душа покидає:** *Чую, дитино моя, чую, що душа моя покидає мене* (О. Кониський); **зоря закотилась:** *Через 15 днів його [Павловича] зоря закотилась. Згубив його той же зелений змії* (П. 47, II, 2); **кістки тліють:** *Паламарував у нас Лука Шестопал: навряд чи зазнаєш ти його, давно його кістки тліють* (О. Кониський); **кісточкі згнили:** *Може, вже й кісточки його згнили, може, помер десь в тюрмі...* (М. Коцюбинський); **постигне смерть:** *...посяг на наше слово, на нашу народню правду у сусідній словесності прямує не до чого іншого. Де постане ляцька жизнь, там нас постигне смерть* (П. Куліш); **почути дзвін по душі:** *Минув тиждень і лікар ... сказав, що Мусієнко не доживе до вечора. Ця звістка оббігла усе село, всі чекали, що ось-ось почують дзвін по його душі* (Дм. Маркович); **сира земля до себе прибере:** *Всіх нас сира земля до себе прибере // Але ледачий так, як добрий, не умре* (С. Гулак-Артемівський); **смерть вирве із сього світу:** *На здоров'я він занепадає аж так, що смерть не сьогодні-завтра вирве його мабуть геть із сього світу* (А. Кримський); **смерть витає:** *Він так занепає на здоров'я, що вже не здатний був лікарювати в земстві, здавалося, що вже смерть витає над ним* (М. Грінченко); **Смерть за плечима / [смерть] косою замахнулася / [смерть] зітне:** — *Теперішні парубки і на весіллі не втнуть такого гопака, як ось зараз. Хочеш? Докажу! ... — Тю-тю! Смерть за плечима! — Кошовий батьку... На тебе вже й косою замахнулася. — А проте тебе швидше зітне* (А. Свидницький); **смерть забрала:** *Невблаганна смерть забрала його в силі віку на 42 році життя* (Ол. Грищенко); **смерть підкосить:** *Так, коханю, так! Не сьогодні-завтра смерть підкосить. Тоді нам тра буде шири дошки та три локті землі* (А. Свидницький); **смерть прийде з косою:** *Тут є той ліжник, що його і Іван призначив на деревище собі, як смерть прийде з косою...* (А. Крушельницький); **смерть примкне очі:** *І нехай там діється, що хоче, а в своїй гробниці, як тільки смерть примкне йому очі, він таки буде лежати!* (В. Котецький); **смерть спобігла:** *Там у кривавих боях і спобігла їх смерть поневільна* (А. Свідзінський); **смерть стоїть за плечима:** *А тим часом смерть стояла вже за плечима. Лесевич помер того ж 1905 року...* (СЄ De mortuis / О III, 47); **урвалася мова:** *Тихо підійшла // До берегу страшною ями й стала // І повернулася до людей: «Живіть, // Не забувайте, діти» ... Та урвалася // Враз мова їй...* (Л. Старицька-Черняхівська); **урвалося життя:** *Ледве той жарт завмер на устах, як урвалося і життя татуневе* (А. Свидницький).

Як бачимо, у Картотечі Миколи Лукаша наявні одиниці, за якими добре видно міцність традиції української мови та літературного вжи-

⁷ Одиниці такого типу називають фразеологізмами незамкненої структури. Ці одиниці зазвичай синтаксично доповнені певними членами речення (**Господь у царство небесне одозвав кого?** його; **душа покидає кого?** мене тощо). Структура розглянутих висловів завжди має лексему, що варіюється залежно від мовленнєвої ситуації. У тлумаченні ФО зумовлений член речення позначуваний підметом у формі *хто-небудь, що-небудь, хтось, щось* та ін.

вання. Існують вагомі підстави для залучення цих зворотів до загально-мовних і аспектних словників. Уже на цьому етапі дослідження можна впевнено твердити, що Картотека повною мірою не відбиває фразеоло-вживань у Лукашевому ідіолекті. У Лукашевих перекладах знаходимо звороти зі згаданими значеннями, які не засвідчені в Картотеці, напри-клад: *вісвятити в кардина́ли, гла́дити по ре́брах, докла́сти во́за, зашмага́ти на ре́шеті, молоти́ти як пше́ничного снопа́, обципа́ти пір'я, візівнути ду́шу в пе́кло, докінчи́ти дні, наста́в край життю́* та багато інших. У пере-кладних текстах М. Лукаша виявлено одиниці *бу́ти на поро́зі сме́рті, віддава́ти Бо́гові ду́шу, дава́ти духопе́лу, дава́ти пам'ятко́вої, да́ти пе́рцю, завда́ти пе́рцю, здобу́ти сме́рті, зійти́ в моги́лу, пожити́ сме́рті, пусті́ти кров, розлучи́тися з цим сві́том, сікти́ на капу́сту, скінчи́ти життя́, сме́рть за плечи́ма, спусті́ти шку́ру, урва́лося життя́, уте́рти ма́ку*, що зафіксо-вані в Картотеці як реєстрові. Спосіб укладання Картотеки, обсяг і, хочемо сподіватися, відгаданий задум Майстра доводять, що її укладено саме для створення словника української мови, а не як прикладне зібрання фраземіки й паремій для праці над художніми перекладами.

Для вивчення мовної особистості письменника сучасні лінгвісти роз-робили низку аксіоматичних вимог, яких мають дотримуватися дослідни-ки, серед них знаходимо й таку: «Однією з передумов аналізу ідіолекту є використання широкого тла — залучення текстів інших авторів відповідної епохи та авторів попереднього часу» [1: 18]. І якщо для студій над мовою інших письменників до поданого правила можна додати ще й потребу роз-гляду епістолярію, щоденників, чорнових записів, виступів тощо, то для вивчення Лукашевого ідіолекту окреслену методологію треба доповнити такою тезою: мовну особистість М. Лукаша можна буде збагнути тільки тоді, коли до цього процесу залучать і докладний аналіз його Картотеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грищенко П. Мова Тараса Шевченка в дослідженнях Петра Тимошенка. *П.Д. Тимо-шенко. Студії над мовою Тараса Шевченка*. Київ, 2013. С. 5 — 18.
2. Коломієць М., Регушевський Є. Словник фразеологічних синонімів. Київ, 1988.
3. Мокиєнко В. К читателю. Словарь фразеологических синонимов русского языка. Ростов-на-Дону, 1997.
4. Новикова М. Миф и антимиф: Микола Лукаш. *Наш Лукаш: у 2 кн.* Київ, 2011. Кн. 2. С. 136 — 143.
5. Савчин В. Микола Лукаш — подвижник українського художнього перекладу. Львів, 2014.
6. Синиченко О. Поняттьовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1997. № 7 — 8. С. 147 — 154.
7. Синиченко О. Поняттьовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1997. № 9 — 10. С. 160 — 165.
8. Синиченко О. Поняттьовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1997. № 11 — 12. С. 160 — 165.
9. Синиченко О. Поняттьовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1998. № 1 — 2. С. 154 — 159.
10. Синиченко О. Поняттьовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1998. № 3 — 4. С. 169 — 173.
11. Синиченко О. Поняттьовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1998. № 5 — 6. С. 157 — 162.

12. Синиченко О. Поняттвовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1998. № 7 — 8. С. 159 — 164.
13. Синиченко О. Поняттвовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1998. № 9 — 10. С. 157 — 162.
14. Синиченко О. Поняттвовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1998. № 11 — 12. С. 158 — 164.
15. Синиченко О. Поняттвовик. *Скарбниця української мови*. Київ, 1999. № 5 — 6. С. 163 — 169.
16. Синиченко О. Матеріали до поняттвовика. *Скарбниця української мови*. Київ, 2000. № 1 — 2. С. 162 — 168.
17. Синиченко О. Матеріали до поняттвовика. *Скарбниця української мови*. Київ, 2001. № 5 — 6. С. 172 — 179.
18. Синиченко О. Уроки української лексики. *Урок української*. Київ, 2002. № 3. С. 12 — 13.
19. Синиченко О. Уроки української лексики. *Урок української*. Київ, 2002. № 4. С. 20 — 22.
20. Синиченко О. Уроки української лексики. *Урок української*. Київ, 2002. № 5 — 6. С. 16 — 19.
21. Скрипник Л. Фразеологія української мови. Київ, 1979.
22. Скопненко О., Цимбалюк Т. Фразеологічні синоніми в мові художніх перекладів Миколи Лукаша. *Лексикографічний бюлетень*. 2004. Вип. 10. С. 63 — 71.
23. Тараненко О. Синоніми української мови. *Словник синонімів української мови: у 2 т.* Київ, 2000. Т. 2. С. 945 — 954.
24. Телия В. Русская фразеология. Москва, 1996.
25. Череватенко Л. «Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови». *Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник*. Київ, 2003. С. 711 — 734.
26. Шевельов Ю. Так нас навчали правильних проізношень: триптих про мову. *Ю. Шевельов. Вибрані праці*. Київ. 2008. Кн. 1. С. 280 — 333.

REFERENCES

1. Hrytsenko, P.Yu. (2013). The language of Taras Shevchenko in the studies of Petro Tymoshenko. *P.D. Tymoshenko. Studios on the language of Taras Shevchenko*. P. 5 — 18. Kyiv (in Ukr.).
2. Kolomiets, M., Rehushevskiy, Ye. (1988). Dictionary of phraseological synonyms. Kyiv (in Ukr.).
3. Mokiienko, V. (1997). To the reader. Dictionary of Russian phraseological synonyms. Rostov-na-Donu (in Rus.).
4. Novykova, M. (2011). Myth and anti-myth: Mykola Lukas. *Our Lukash*. Kyiv (in Ukr.).
5. Savchyn, V. (2014). Mykola Lukash is a devotee of the Ukrainian artistic translation. Lviv (in Ukr.).
6. Synychenko, O. (1997). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 7 — 8, 147 — 154. Kyiv (in Ukr.).
7. Synychenko, O. (1997). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 9 — 10, 160 — 165. Kyiv (in Ukr.).
8. Synychenko, O. (1997). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 11 — 12, 160 — 165. Kyiv (in Ukr.).
9. Synychenko, O. (1998). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 1 — 2, 154 — 159. Kyiv (in Ukr.).
10. Synychenko, O. (1998). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 3 — 4, 169 — 173. Kyiv (in Ukr.).
11. Synychenko, O. (1998). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 5 — 6, 153 — 159. Kyiv (in Ukr.).
12. Synychenko, O. (1998). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 7 — 8, 154 — 159. Kyiv (in Ukr.).
13. Synychenko, O. (1998). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 9 — 10, 157 — 162. Kyiv (in Ukr.).
14. Synychenko, O. (1998). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 11 — 12, 158 — 164. Kyiv (in Ukr.).
15. Synychenko, O. (1999). Concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 5 — 6, 163 — 169. Kyiv (in Ukr.).

16. Synychenko, O. (2000). Materials to the concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 1 – 2, 162 – 168. Kyiv (in Ukr.).
17. Synychenko, O. (2001). Materials to the concepts. *Treasury of the Ukrainian language*, 5 – 6, 172 – 179. Kyiv (in Ukr.).
18. Synychenko, O. (2002). Lessons of Ukrainian vocabulary. *Ukrainian lesson*, 3, 12 – 13. Kyiv (in Ukr.).
19. Synychenko, O. (2002). Lessons of Ukrainian vocabulary. *Ukrainian lesson*, 4, 20 – 22. Kyiv (in Ukr.).
20. Synychenko, O. (2002). Lessons of Ukrainian vocabulary. *Ukrainian lesson*, 5 – 6, 16 – 19. Kyiv (in Ukr.).
21. Skrypnyk, L. (1979). The phraseology of the Ukrainian languages. Kyiv (in Ukr.).
22. Skopnenko, O., Tsymbaliuk, T. (2004). Phraseological synonyms in the language of artistic translations by Mykola Lukash. *Lexicographic bulletin*, 10, 63 – 71. Kyiv (in Ukr.).
23. Taranenko, O. (2000). Synonyms of the Ukrainian language. *Dictionary of Ukrainian language synonyms*, 2, 945 – 954. Kyiv (in Ukr.).
24. Teliia, V. (1996). Russian phraseology. Moskva (in Rus.).
25. Cherevatenko, L. (2003). «I hope nobody will say that I do not know the Ukrainian language». *Mykola Lukash's phraseology of translations*. P. 711 – 734. Kyiv (in Ukr.).
26. Shevelov, Yu. (2008). So we were taught the correct pronunciation: triptych about language. *Yu. Shevelev. Selected Works*. P. 280 – 333. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 20.12.2018

T.V. Tsymbaliuk-Skopnenko

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

SOURCES OF FRAZEOLGY IDIOSTYLE OF MYKOLA LUKASH THROUGH THE PRISM OF HIS FILE-CABINET

The article covers with the history of the formation of the lexical, phraseological and proverb file-cabinet of the prominent Ukrainian translator, the classic of the national school of artistic translation of Mykola Lukash, as well as the problem of the role and place of Lukash phraseological fund in the nationwide linguistic heritage. The file-cabinet of Lukash have units that clearly show the traditions of the Ukrainian language and literary use. There are good reasons for bringing these phrase to general and specialized dictionaries.

At this stage of the study one can confidently assert that file-cabinet does not completely reflect the use of phraseological units in idiollect of M. Lukash. In the translations of M. Lukash we find phrases, which are not certified in the file-cabinet. If for studying over the language of other writers to the given rule you can add the need for consideration of epistolary, diaries, draft records, performances, etc., then for the study of idiollect of M. Lukash the methodology outlined above needs to be complemented by the following thesis: M. Lukash's linguistic personality can only be understood when a detailed analysis of his file-cabinet is involved in this process.

Keywords: *Mykola Lukash, lexical file-cabinet, phraseological unit, proverb, lexicon, synonymous series.*